

№4.

I.

Початок Слобожанщини.

ПІСЛЯ Хмельнищини для правобережної України на-
стали важкі часи руїни, знищення сел, міст, люду.
Татари, турки, поляки рвали її на шматки і нівечили
до щенту. Московський уряд був ще дуже слабкий, щоб
допомогти українцям, та й не дуже про те турбувався,
бо вже тоді добре пройнявся бюрократичним духом, під
прапором православія пильнував найбільш про те, щоб
понапихати усюди своїх воевод та почати перелицовання
українців на московський лад. За Дніпром, в Західній
Україні метушився завзятий Дорошенко і своїми зазивами
турків та татар тільки більш знищував країну.

Люди тікали світ за очі, хто на Дунай, а хто—і
таких було найбільше—на лівий берег Дніпра, в Пол-
тавщину і далі в Слободську Україну, на береги Псла,
Ворскли, Донця і їх численних притоків,—гарні, про-
сторі краї, в котрих хазяїнували їх давні предки, як
вказують русько-слов'янські назви городищ по Донцю та
Ворсклі і як добре свідчать археологічні знахідки в цих
краях. Все більш і більш тікали люди з правого лях-
ського берега Дніпра на лівий московський і тут сели-
лись слободами, займаючи землі поволі, скільки хватало
насилю, і одночасно все більш і більш пустіла Київщина,
ще більш Волинь та Поділля. В кінці XVII в. на цих
місцях зробилась така сумна пустеля, що вражала не
тільки освічених українців, а також і великоросів, і на-

вїть самих ляхів, з найбільш совісливих і богобоязливих. Так, польський письменник Млодзяновський каже: „Я думаю, що коли б Господь Бог зібрав в одне місце усі сльози бідного народу, пролиті й досі проливаємї з-за притисків, то людина утонула б в них. Мила Україно,—питає Млодзяновський,—в чім ти потонула? В сльозах народу. Милий Каменець, з чого ти загинув? Сльозми бідного народу до тебе приплило турецьке взяття“ ¹⁾. Млодзяновський нагадав про ту нещасну пригоду в 1672 р., коли султан турецький Магомет IV рушив на Україну з великим військом в 150.000, взяв фортецю Каменець, в'їхав на коні в собор, вимостив иконами вулиці, забрав у неволю безліч люду, як кажуть, одних українських хлопців взяв 800 в яничари. Нарід ховався по лісах; хто тільки зміг, тікав світ за очі.

Московський піп Лук'янов, йдучи в Св. Землю через Україну, записав біля 1702 р. таке: «Бысть сіе путное шествіе печально и уныло, бяше бо видѣти ни града, ни села; аще бо и быша прежде грады красны и нарочиты села видѣніемъ, но нынѣ точію пусто мѣсто. Пустыня велія и звѣрей множество, козы дикія, и волци, лоси, медвѣди, ныне же все развоевано да разорено отъ крымцевъ. А земля зѣло угодна и хлѣбородна, и оwoцy всякаго многа; сады—что дикій лѣсъ; яблоки, орѣхи волошскіе, сливы, дули, да все пустыня, а они собаки (татари) пришедь и разорять, а всѣхъ людей в полонъ поберуть. Не погрѣшу эту землю назвать златою, понеже всего много в ней родится. И идохомъ тою пустынею пять дней, ничто же видѣхомъ» ²⁾.

¹⁾ *Мацевичъ*, «Труды Кіев. дух. акад.» 1870 р., VII, 248.

²⁾ *Лукьяновъ*, Путеш. въ Св. Землю, вид. Бартенева.

В 1705 р. український історик Величко проходив з козаками від Корсуня до Білої-Церкви на Волинь і дав такий запис: «Видѣхъ просторныя поля, лѣсы, обширныя садовы, красныя дубравы, рѣки, ставы, озера запусѣлыя, мхомъ, тростіємъ и непотребною лядиною зарослыя. Видѣхъ много костей человѣческихъ, сухих и нагих, тилькы небо покровъ себѣ имущихъ; рекохъ въ умѣ: кто суть сія? Насмотрѣвшись, поболѣхъ сердцемъ и душою, яко красная и всякими благами прежде изобиловавшая земля и отчизна наша Украина в пустынь оставлена, і поселенцы ея, славныя предки наши, безвѣстны явишася». Запорожці плакали, слухаючи в 1676 р. лист об «упалій отчизні своей малороссійской тогобочной» ¹⁾).

Роздивившись добре в Слободській Україні, захожі люди побачили, що край добрий на усе—на хліборобство, бджільництво, усяку садовину й огородину, на рибу, на раків, на звірів—багато роскоші та простору, і ось у цім краї залунала весела пісня:

Покинь батька, покинь мати, покинь всю худобу,
Іди з нами козаками на Україну на слободу.
На Україні всього много, і паши, і браги,
Не стоять там вражі ляхи, козацькіі враги;
На Україні суха риба із шапраном:
Будеш жити з козаком як з паном;
А у Польщі суха риба із водою:
Будеш жити з вражим ляхом як з бідою.

Згодом воля і роскоші змарніли, землі поменшало, риба подохла від заводів, панщина стала забірати людей

¹⁾ Сам. Величко, Лѣтопись, I, 5, 11, 394.

в міцні лапи, пішла рєкручина, салдачина, і вже не чути було таких веселих пісень.

Але й тоді, як співали такі пісні, важко було людям покидати старі батьківські місця, сум брав за далеку дорогу, а в нових місцях, хоч і гарних, приходила гірка думка про тих, що zostалися в далекому старім краю, про тамошню родину. Такі почуття відбилися в де-яких піснях, напр., в пісні, як брат пише лист сестрі й питає її, чи привикла вона жити на Україні, а сестра відповідає:

Ой, брате мій, брате, треба привикати:

Од роду далеко, ніким наказати.¹⁾

В одній цікавій пісні описана сама дорога, коли і як люди йшли в Слобожанщину і що було у них на думці. Пісня відома в 4-х варіантах, однаково коротеньких і попсованих.²⁾ Варіант д-ія Новицького, здається, натакає на втікачів в Слобожанщину в XVII в.:

Та не спав я нічку не одну,
Не буду спати ще й другу,
Чогось мені трудно,
На серденьку нудно,
Сам я молод — не можу я знати.

Видно, що пісня перш зложена якимсь чулим парубком перед виходом в Слобожанщину, в тім добре відомім настроєві, коли і жаль покидати домівку і треба їхати, і важкий сум огортає серце. Далі пісня вказує, коли вона була зложена: йшли на нові місця здебільш весною, заздалегідь, мабуть, щоб з'орати нову землю на озимину та по теплу збудувати оселі.

¹⁾ Костомаровъ, Исторія козач., 121.

²⁾ Один у Новицького, 5, і три у Еварицького, 676—677, збір. укр. пісень.

Та віють вітри все буйнії,
Ідуть дощі все тучнії,
Землю зворушають,
Травою устилають,
А цвітами украшають.

Невідомий творець пісні схопив весняну красу і залежність її від весняних дощів, котрі тим більш були привабні хліборобові, що обіцяли йому в будучині добрі врожаї. Тучні дощі о провесні і весною—добра прикмета в хліборобстві. Далі:

Та йдуть люди поселяне
Все з дочками та з синами,
Покидають ґрунти свої,
Преславнії вжитки
І превтішнії пасіки.

Прямісінько такі, як ті втіхи, про котрі згадували Лук'янов і Величко—се б то „красныя дубравы“, „сады—что дикій лѣсъ“. І зрозуміло, що туга огортає серце співця, як вона огортала тих поселян, що з нудьги-неволі тікали з дочками й синами, кидаючи ґрунти і вжитки. І ось далі йде така риса:

Та чогось луга потемніли,
Наші поселяне посмутніли,
Засмутилася птиця,
Що назад (не) воротиться
На свої прежні вжитки.

Поселяне порівняні з перелітною птицею, що їм не можна вже вернутись, як це щасливо роблять птиці.

Уже весна—Дніпр широкий,
Перевози скрізь глибокі,
А зелені дуброви ключі попускали.

Хоч пісня коротенька і попсована в 2-х місцях, а все ж вона в першій своїй крапцій частині яскраво малює переселення в Слобожанщину і з'являється з цього боку дуже цінною для щирого зрозуміння далекої харківської старовини.

Климентій, мандрований чернець початку XVIII в., лишив просторий збірник віршів різного змісту, з численними побутовими малюнками. З побутового боку цікавий вірш його «О ідучих на слободи людях»:

Хто колвек собі іщеть на житло слободи:
Мало входять з меж таких великої біди,
Бо готовії хати ідучи покидають,
А прийшедшим на слободу готових не мають,
А що найгоршее часом худоби забирають:
І тільки з душами живих оставляють...

Слободський край швидко заселявся. Багато народу сунуло; приваблювали лани широкополі, густі ліса понад річками, з усяким звірем, з рибою,—взагалі вільне життя. Люди становились здебільшого козаками, бо треба було ще боронити нові землі від татар, які часом набігали, грабували, брали в полон і повертали в невільників. В 1680 р. татари було підійшли під самий Харків.¹⁾ Але простір і воля все більш притягали народу, і людність росла. Самий Харків в 1655 р. складався тільки з козаків, яких було 587 чоловік, а додавши жінок і дітей, приблизно було в ньому людей тисяч 1¹/₂ або 2.

Професор Дм. Ів. Багалій знайшов в одному московському архіві вельми цікавий реєстр харківських мешканців за 1655 р., це б то в той час, коли вперше

¹⁾ Багалій, Історія гор. Харькова, 26, і його ж, Матеріали, II, 101.

українці прийшли і осіли на старому городищу. Надрукований цей реєстр в І т. «Історії гор. Харькова» в 1905 р. (перший додаток). Усього харківських черкас налічено 587 чоловік, поділених на 6 сотень, з отаманом Іваном Кривошликом на чолі. Імення й прізвища суто українські, здебільшого на *ко*, багато з ремесницького приводу—Коваль, Котляр, Кравець, багато виразних або гострих—Юско Хороший, Юско Кривий, Миско Кубрак, Василь Бреус, Васка Хміль, Леско Дитина, Клим Стріха, Мартин Боруля, Василь Ломака. Цей реєстр кидає промінь на переселенців і в інші міста та села Слобожанщини о половині XVII в.

Слобожанщина почалась приблизно о половині XVII в. Перша головна хвиля переселення з Західньої України йшла до 1651 р. В пустому попереду, але дуже багатому краєві за 30 років зібралось до 100.000 народу; пізніш, в 1711 і в 1715 роках надійшли ще нові українські поселенці; тоді ж, біля 1709 р., прийшло з Кантеміром невеличке число молдаванів, які незабаром українізувались. Великоросів прийшло мало; перше не були служили або ратні люди, що осіли в Чугуєві в 1624 р., потім теж ратні люди в 1640 р. осіли в Хотмижську і у Вільнім-Кургані і нарешті в 1730 та 1741 роках в ланд-міліцьких полках для заняття так званої Української лінії. Далі великороси осідали в містах із заїзжих купців, по селах з кріпаків-біженців або таких, яких пани попереводили з своїх північних маєтків.

Народний перепис в Слобожанщині 1732 р. налічував військових мешканців без жіноцтва 106 тис., а усіх приблизно до 400 тис. ¹⁾. Поступовий зріст людности на

¹⁾ «Харьков. Губ. Вѣдомости» за 1860 р., № 47.

Слобожанщині йшов таким робом: в 1788 р. було 796.888 обох полів; в 1812 р.—835.501; в 1816 р.—910.000; в 1819 р.—980.000; в 1834 р.—1.148.239; в 1845 р.—1.646.271. За 57 років людність удвоїлась, тоді як в ті часи в Західній Європі двійне число людности припадало через 87 літ. Цікаво, що по ревизіям жінок було на Україні більше ніж чоловіків, в залежности від салдаччини, що закидала людей в чужі краї ¹⁾. В 1852 р. по 9 ревизії людности в Слобожанщині було 1.366.188; в 1858 р. по 10 ревизії—1.468.370; в 1860 р.—1.449.964. Однак хоч людність і більшала за усі роки, окрім 1848 та 1849, коли була велика холера,—але побільшенню багато шкодило велике число помірavnих в дитячій зрості від одного до п'яти років, коли приблизно помірало 60 дітей з 100 тих, що родилися, від темности батьків та матерів, які довго навіть не хотіли прищепляти дітям віспи.

По перепису 1897 р., зрозуміло, теперішнім часом вже устарілому, в межах старої Слобожанщини нараховано: в Харківській губ. усього—2.492.316 чол., з цього числа самих українців—2.009.411, з містами 80,6%, а без міст—85,3%; в Вороніжській губ. з 1.967.054 чол. українців було 854.093, здебільшого в західніх повітах, і в Курській губ. з загального числа 1.604.515 чол. українців було 523.277,—усього біля 4 мил., а з додатком за останні 20 років після реєстрації вийде біля 5 мил. людности.

¹⁾ Мочульскій, Военно-статистич. обозрѣн. Россійской Имперіи, 1850 р., XII, 75.

2-й випуск.

Культурно-Історична Бібліотека

під ред. Проф. Д. І. БАГАЛІЯ.

□ □ □ □

№4

Проф. М. Ф. СУМЦОВ.

СЛОБОЖАНЕ

Історично-
Етнографічна
Розвідка.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА

М. 53005
1917 348.

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“

Харківського Кредитового Союзу Кооперативів.

1918.

Харківський
Університет